



До 110-річчя початку Першої світової війни

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.084>
УДК 93/94:341.321:396:392.5(477.83/.86)

Надія ВОЙТОВИЧ

кандидатка історичних наук, доцентка,
в.о. завідувача кафедри історії України та економічної теорії,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій ім. С.З. Гжицького (Львів, Україна)
wojtovych@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6313-9585>

СТАНОВИЩЕ ЖІНКИ-СЕЛЯНКИ НА ГАЛИЧИНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ШЛЮБНО-СІМЕЙНОЇ СФЕРИ)

Мета — на основі архівних джерел дослідити становище, дії, життєві стратегії, ціннісні орієнтири сільських жінок Галичини в період Першої світової війни; з'ясувати зміни, яких вони зазнали в повсякденному й родинному житті під впливом воєнних подій. **Методологія** базується на принципі історизму, а також на загальнонаукових і спеціальних наукових методах, передусім на порівняльно-історичному. Здебільшого аналізувалися архівні справи фонду Львівської греко-католицької митрополичої консисторії, а також сучасна наукова література й періодичні видання. **Наукова новизна.** Вперше проаналізовано становище та щоденні життєві стратегії, способи виживання української сільської жінки Галичини в роки світової війни крізь призму аналізу шлюбно-сімейних відносин. **Висновки.** Швидкі зміни суспільного життя, соціальна невизначеність, економічна нестабільність, російська окупація під час війни, асиміляційні заходи польської влади в повоєнні роки мали б призвести до змін у традиційних цінностях. Проте для галицької сільської жінки ці зміни не були швидкими й радикальними. Для більшості жінок-селянок основними пріоритетами залишалися економічна стабільність, фізична безпека, опікування домашнім господар-

Цитування: Войтович Н. Становище жінки-селянки на Галичині в роки Першої світової війни (на основі аналізу шлюбно-сімейної сфери). *Український історичний журнал*. 2024. № 4 (577). С. 84—98. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.04.084>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ством, догляд за дітьми, хворими літніми батьками тощо. Проблемним є питання післявоєнної адаптації жінок. Їхні життєві стратегії у шлюбно-сімейній сфері були індивідуальними, позаяк зводилися до наступних варіантів: відновити стосунки у сім'ї після повернення чоловіка з фронту чи з полону; ініціювати розлучення з чоловіком; укласти повторний шлюб або, у випадку неможливості подолати канонічні перешкоди, жити з новим чоловіком «на віру»; перебраться на роботу в місто; добровільно чи примусово стати коханкою російського військовика та виїхати з ним до Росії. Вибір тієї чи іншої стратегії, мабуть, більше залежав від зовнішніх чинників — пліток, впливу та осуду громади, авторитету священника, підтримки / невідтримки своєї родини.

Ключові слова: сільська жінка, Галичина, Перша світова війна, шлюб, сім'я.

Упродовж 1914—1921 рр. Галичина була тією територією, за яку боролися Антанта й Четвертий союз під час Першої світової, а згодом українці, поляки, радянські сили після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій. Війна стала випробуванням не лише для чоловіків. Життя в умовах бойових дій, почергової окупації, боротьби за державність, польської асиміляційної політики щодо українців стали великим фізичним та емоційним іспитом, зокрема, і для жінок, котрі переживали новий досвід й освоювали подеколи «чоловічу» роботу.

У Західній Європі світовий військовий конфлікт призвів до певної модернізації, корегування гендерних ролей. Чи відбулося щось подібне в українському галицькому сільському суспільстві? Відповідь на це запитання можна дати, дослідивши становище, дії, життєві стратегії, ціннісні орієнтири сільських жінок Галичини під час Першої світової війни, з'ясувавши зміни, яких вони зазнали в повсякденному й родинному житті під впливом тих подій. Зважаючи також на той факт, що жінка тоді жила в певному економічному, культурному традиційному просторі — селі, де важливими були дотримання морально-етичних норм із позиції звичаєвого права, громади та священника. До початку Першої світової Галичина була передусім сільським середовищем, адже тут налічувалося 3,5 тис. сіл і лише 56 міст та 138 містечок [1, С. 125]. У селах переважало українське населення, в містах — польське та єврейське.

Дослідників Великої війни цікавлять переважно жінки, котрі воювали, волюнтерки, громадські діячки [1—4]. Однак жіноча історія війни — це історія не тільки відомих та активних. Невідомими залишаються сотні тисяч простих сільських жінок, які, відправивши своїх чоловіків на фронт, жили надією на щасливе їх повернення, страждали й водночас намагалися вижити економічно. Про останніх дослідники згадують значно рідше. З-поміж основних праць можемо назвати розвідку О. Павлишина про емансипаційні процеси, які відбувалися з жінкою-селянкою Галичини в роки війни, про підвищення її соціального статусу, освоєння «чоловічої» роботи та навіть організацію «бабської революції» — участь у силових акціях протистояння владі [5]. Симбіоз «нових віянь» і старих традиційних поглядів на галицьку жінку-селянку міжвоєнного періоду простежується на шпальтах тогочасної львівської преси, про що докладно написав Р. Голик [6]. Про особливості військової та громадської діяльності українських жінок-інтелігенток, їхнє воєнне повсякдення, місце в родині та суспільстві йдеться в моногра-

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2024. № 4 (577)

фії М. Байдак [1]. Війна сформувала нові виклики для тогочасного українського галицького суспільства. Таким викликом стало поширення проституції як способу виживання жінки у воєнному лихолітті, чому присвячена стаття В. Хоми [7]. Проте проблеми зміни у шлюбно-сімейній сфері та щоденному житті галицької сільської жінки під впливом Першої світової та повоєнної розрухи, способи пристосування й виживання жінки у світлі щоденних практик, стратегій поведінки в умовах насилля з боку окупантів у науковій літературі поки що не порушувалися.

Нижче на основі аналізу матеріалів судових справ Львівської греко-католицької митрополичої консисторії спробуємо з'ясувати, якими були становище, дії, життєві стратегії, ціннісні орієнтири сільських жінок Галичини в період Першої світової війни, показати зміни, що їх вони зазнали в повсякденному й родинному житті під впливом воєнних подій. Судові справи фіксують різноманітні позовні заяви, зокрема означеного хронологічного відрізка, які стосувалися зняття заборони на отримання церковного шлюбу між родичами, прохання про легалізацію шлюбів «на віру», визнання шлюбу недійсним у зв'язку зі ймовірною загибеллю чоловіка на фронті (що потрібно було довести), прохання про розлучення (особливо по війні). Всі матеріали сьогодні зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові. Доповнюємо розвідку аналізом періодичної преси міжвоєнної Галичини церковно-релігійного характеру, в якій автори переймалися проблемою адаптації сільських дівчат до міського простору.

Війна стала каталізатором тих процесів у шлюбно-сімейній сфері, які були характерними для сільського суспільства й у попередні століття. Це означає, що молода сільська дівчина зазнавала таких самих поневірянь, від котрих свого часу потерпали її мати, бабуся, прабабуся. Йдеться про примус до шлюбу, зокрема раннього. В Україні ранні шлюби (15—17 років для дівчат, 18—20 років для хлопців) були нормою. Матері навіть пишалися тим, що швидко видали дочок заміж, вважаючи, що «добрий товар довго не залежується» [8, С. 43]. Але якщо в XIX ст. основними мотивами примусових ранніх шлюбів було бажання багатодітних батьків якнайшвидше позбутися «тягаря» («зайвого рота»), то під час війни це був передусім мотив економічного виживання. Якщо зважати ще на той факт, що більшість хлопців села пішли на фронт, то треба було видати дочку заміж за будь-кого — аби лише видати та якомога швидше. Зрозуміло, що її згоди ніхто не запитував. Матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові підтверджують, що примус до шлюбу був звичним явищем сільської буденності, про яке часто згадували жінки в уже дорослому віці: «Свої матері боялась, все її волю чинила... Одиноким виходом з того для дівчини було вийти заміж»¹. Що більше, нерідко мати лякала свою дитину: «Дам другій дочці більше поля, а ти зістанеш дівкою»². Матір дівчини виправдовувала примушування її до заміжжя тим, що й сама колись була в такій ситуації, але згодом звикла до чоловіка та буцімто його полюбила: «Мала я надію, що донька по сло-

¹ Центральный державный исторический архив Украины, м. Львів. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. 355. Арк. 11.

² Там само. Арк. 12.

бі таки при звичаїтс до него, бо і я сама перед свого мужа не любила, а по слюбі була межі нами згода і любов аж до нині»³.

Батьки приневолювали своїх дочок до шлюбу, переслідуючи нібито й шляхетну мету — зберегти родинне майно, забезпечити відносну економічну стабільність родини: «Родичі признають, що примушували, бо думали, що вони з часом погодяться, бо молодий посідав власне господарство і то в найблизшій сусідстві — межа в межу»⁴; «Присилувана до шлюбу родичами, вийшла замуж, маючи 14,5 років, бо він був багатий, а мої родичі мали 4 морги поля і семеро дітей»⁵; «Не сміла оперти їх волі зі страху побоїв, а сі побої нераз були дуже тяжкі»⁶; «Він (чоловік — *Н. В.*) не питався мене, чи я вийду за нього чи ні, тільки говорив з батьком. А татуньо грозили мені: “Я тобі смерть зробю, я приймаків прийму, а тебе нажену на сто вітрів”»⁷.

Перед психологічним тиском прагматичних батьків безсилами були передусім неповнолітні дівчата. В матеріалах однієї зі справ уже доросла жінка згадувала про примус до шлюбу з боку матері, яка вибрала для неї нареченого, та, вмовляючи дочку, переконувала її в тому, що навколо війна й усі добрі хлопці пішли воювати, через що в рідному селі кращої пари вона все одно не знайде. Хоч дівчині було «тяжко проти своєї волі і охоти вести жите з нелюбом [...], але рада вже уступити ся мамі одної години»⁸.

Беззахисними перед примусом до шлюбу в період війни й, особливо, повоєнний почувалися також неодружені матері, тобто покритки, які були знеславлені чи то російськими солдатами, чи господарями дому, в яких вони працювали в місті. Одна з таких жінок згадувала, що примусовим одруженням сподівалася «поправити своє жите під взглядом матеріальним і суспільним; жених мав мати якийсь масток, а законне подруже з ним вичеркне ю (її — *Н. В.*) з спису “виступок”. Але муж гроший ніяких не мав, а еще оказався налоговым пьяницею»⁹. Не виправдалися сподівання й іншої покритки, чоловік якої вже наступного дня після одруження «сказав своїй мамі, що з нею життя я мати не буду, бо її ненавиджу. [...] Я на неї навіть глянути не можу»¹⁰.

Про наявність примусу до шлюбу свідчило й застосування фізичної сили молодого до нареченої, що відображено в архівних матеріалах: «Під час самого весіля молодий єю побив, грозив, що єї повісить»¹¹; «Як Гарасим єї на весілю перед вінчанєм друлив (штовхнув — *Н. В.*) до стіни так, що дівки клали єї воду на голову»¹².

³ Там само. Спр. 406. Арк. 35.

⁴ Там само. Спр. 258. Арк. 5.

⁵ Там само. Спр. 311. Арк. 4.

⁶ Там само. Арк. 13.

⁷ Там само. Спр. 211. Арк. 7.

⁸ Там само. Спр. 355. Арк. 13.

⁹ Там само. Спр. 549. Арк. 49.

¹⁰ Там само. Спр. 506. Арк. 3.

¹¹ Там само. Спр. 211. Арк. 5.

¹² Там само. Спр. 258. Арк. 31.

У традиційному суспільстві дошлюбне спілкування молоді було обмежене територією свого села, тому, обираючи майбутню дружину / чоловіка, керувалися не лише прагматичними намірами, а й дотримувалися негласного правила одружуватися з односельцями. Ця обмеженість (локально-територіальна ендогамія) в умовах війни та нестачі чоловіків призвела до поширення шлюбів між родичами. З одного боку, кровноспоріднені союзи засуджувалися, адже вважалося, що в такому шлюбі народжуються кволі діти, каліки [8, С. 41]. З іншого ж, як засвідчують архівні джерела, створення сім'ї між близькими родичами, особливо під час війни (в умовах бідності та формування страху залишитися «старою дівкою»), не було рідкістю. Звісно, що такі шлюби теж були примусовими, не враховували особистих почуттів ані дівчини, ані хлопця. До церковного суду дуже часто зверталися з метою отримати дозвіл на шлюб між людьми з кровними зв'язками: «Молоді просять суд про дозвіл одруження, бо перешкодою є спорідненість в III ступені, бо невіста буде виставлена на неславу у людей, єсть убогою дівицею і не може сподіватися відповіднійшого жениха»¹³; «Просять дозволу одружитися кровні, бо невіста має вже 25 літ. Для неї дають малий кавалок поля — а жених годиться при малім віні з нею оженились»¹⁴; «Підписані люде убогі, нелегко їм знайти відповідну партію, бо село мале, а бідному по чужих селах женитись — тяжко і трудно. А городи їх граничать»¹⁵.

Примус батьків до одруження, фізичне насилля чоловіка над молодою дружиною, шлюб у ранньому віці (часто між родичами) — це не повний перелік «тягарів», які зносила на своїх плечах сільська галицька жінка. Край став ареною боїв між австро-угорською та російською арміями, проте навіть у таких умовах жінка змушена була працювати буквально під обстрілами — «селяни з жінками орали поле, водночас росіяни з-за лінії фронту навмисне обстрілювали їх з гармат», «серед взаємної стрілянини майже поміж окопами селянка виходила з укритої ями, щоби дати корові їсти і напоїти водою» [5, С. 155].

Війна принесла ще й насильство над жінкою з боку окупанта — як символ насилля над землею, яку він захопив. Парадоксально, але саме під час Першої світової жінки стали захисницями родин, хоча самі не були захищені ані сім'єю, ані сільським суспільством. Збереглося багато спогадів про те, як, відступаючи в 1915 р. з Галичини, росіяни знищували хати, грабували селян, забирали їхню худобу, били людей і масово гвалтували жінок [9, С. 337]. Показовим у цьому сенсі став епізод, описаний в одній судовій справі: «Я, Анна Таральчук, коли побачила, як мого брата б'ють російські солдати, утікла кіньми до рідні до Супрунівки коло Підволочиск. Якийсь солдат Петро Плосконос переслідував мене своєю любов'ю, але я з ним навіть не хотіла говорити. Забрав мене силоміць і я не мала до кого удатися по поміч, бо солдати вирабляли що хотіли. Я плакала і не хотіла йти до церкви, але він мені грозив револьвером і шаблею. Коли ми були в церкві, тоді

¹³ Там само. Спр. 420. Арк. 9.

¹⁴ Там само. Спр. 375. Арк. 1.

¹⁵ Там само. Арк. 11.

одна галичанка з плачем вбігла з дитиною, кляла його і хотіла, щоби забрав собі дитину, бо то його, він її звів. Звідси він повіз мене до Шполи. Я переказала через полоненого, щоби повідомив моїх родичів і вони приїхали мене забрали»¹⁶.

Способи виживання жінок в умовах російської окупації були різними. Іноді вони вдавалися до проституції, щоби заробити гроші на прожиття. Так, один зі свідків у судовій справі згадував, що Марія «в часі неприсутності мужа неморально поступала собі з москалями. Люди о тім знають і доповідять мужеві. То з боязни і встиду перед мужем виїхала з ними»¹⁷. Іноді селяни виступали за виселення повій за межі села через поширення хвороб і підриг морально-релігійних засад [1, С. 84]. Траплялися випадки, коли гулящі жінки добровільно чи примусово супроводжували своїх коханців аж до Росії при відступі в 1915 р., і навіть виходили за них заміж. В одній з архівних справ ішлося про Іванну Мовчанюк, яка «повінчалася з російським солдатом (Іваном Бритиковим — *Н. В.*). Греко-католицький священник не хотів їх вінчати. Тому повінчав їх у Волочиськах (нині м. Волочиськ Хмельницької обл. — *Н. В.*) полковий православний священник — без оповідей, без жодних документів». Щоправда, «через декілька місяців дізналася, що Іван був жонатий і має родину»¹⁸. З іншої справи довідуємося про позов Миколи Максимішина з с. Підгайці Тернопільського воєводства, який у 1927 р. просив суд визнати його дружину Марію за померлу, позаяк стверджував, що «моя жона забрана 1917 р. через москалів до Росії і по нинішній день не вернула. Если хвилево зблудила і пішла за грішною намовою, то неможливо, щоби не вернула в протягу 10 літ до рідного мужа і до дітей»¹⁹.

Жінок як жертв фізичного насилля не могли захистити їхні родини. Щобільше, провину за згвалтування покладали переважно на самих жінок, особливо тих, які народжували позашлюбних дітей. Війна загалом та перебування російських військ на Галичині зокрема перетворювали жінок на жертв, які в багатьох випадках ставали не потрібними ані родині, ані громаді, ані власним чоловікам. Повернувшись із фронту, останні вже не бажали жити з такою жінкою, позаяк «до неї ходили різні військові»²⁰. Один із таких чоловіків просив у суді розлучення через те, що його дружина під час війни «втекла з російським військовим до Росії, прийняла православ'я і вийшла там повторно заміж»²¹. Інтерес становить судова справа про розірвання шлюбу українця греко-католицького віросповідання з «вихресткою»-єврейкою, що було рідкісним явищем у галицькому суспільстві. В архівному документі йдеться про те, що в 1927 р. чоловік з с. Орявчик Сколівського повіту хотів оженитися вдруге і просив суд визнати його дружину за померлу. Свідки казали, що Марія була «вихресткою», тобто єврейкою, тому коли вона повінчалася з Федором проти волі батьків, усі

¹⁶ Там само. Спр. 507. Арк. 6—7.

¹⁷ Там само. Спр. 500. Арк. 12.

¹⁸ Там само. Спр. 502. Арк. 10.

¹⁹ Там само. Спр. 500. Арк. 9.

²⁰ Там само. Спр. 506. Арк. 3.

²¹ Там само. Спр. 256. Арк. 1.

місцеві євреї були обурені²². Марія «із мести за се видавала худобу жидів російським військам. З Федором пожила лише рік, бо він поїхав до Америки на заробітки у 1913 р. Коли відходили російські війська, вона пішла з ними»²³. Суд вимагав доказів смерті жінки, через що справа тривала аж до 1930 р. Що більше, чоловік звертався навіть до митрополита Андрея (Шептицького) й таки добився позитивного для себе рішення²⁴.

Багато жінок використовували політичні умови воєнного часу для розлучення з чоловіками, яких вони ніколи не кохали. Йдеться про їхні скарги владі на своїх чоловіків, що призводило до їх арешту, а відтак і до розлучення. Так, один чоловік згадував у суді, як, щоб позбутися його, колишня дружина «робила різні доноси до властей російських»²⁵. Інший чоловік просив про «сепарацію», адже «в часі битв листопадових у Львові (1918 р. — *Н. В.*) жінка відгрожувалася ему, що его яко українця оскаржить, яко ворожо настроєного взглядом поляків. Внаслідок чого він був арештований, але з причин браку доказів зівстав увільнений»²⁶.

Збереглися також судові справи, в яких уже йшлося про наміри жінок розлучитися, оскільки чоловік однієї з них «під час українсько-польської війни перейшов на сторону більшовиків і грабував своїх односельців»²⁷, а чоловік іншої «вступив до Комуністичної партії, відносився дуже ворожо до церкви. У 1926 р. проти волі жінки й родини виїхав до Союзу Радянських Влад»²⁸. Загалом у 1920-х рр. багато галичан були дезорієнтовані, легко піддавалися пропаганді про неп та українізацію й перебиралися до радянської України [10, С. 110], що ставало трагедією для сім'ї загалом і жінки зокрема.

Відступ російських військ із Галичини та офіційне закінчення війни аж ніяк не полегшили долю місцевих жінок. Після Великої та українсько-польської воєн край опинився у складі II Речіпосполитої. Польська окупація негативно впливала на всі сфери життєдіяльності. Це відчула на собі й українська сільська сім'я. Асиміляційна політика Варшави на тлі аграрного перенаселення [11, С. 37] призвела до масової еміграції українських селян до Канади, США, інших країн. Це один із чинників, який впливав на повоєнне родинне життя та формував нові способи виживання жінок. Але ключовими були самі наслідки війни.

Для жінки війна закінчується тоді, коли додому з фронту повертається її чоловік. Тому для українок-галичанок, чиї чоловіки були мобілізовані, потрапили в полон, померли від епідемії, загинули в бою, зникли безвісти тощо війна тривала роками, а то й десятиліттями після офіційного її завершення. Більшість вояків були учасниками кровопролитних битв (особливо біля Перемишля та на Італійському фронті) та / або страждали від хвороб (під час польсько-українсько-

²² Там само. Спр. 605. Арк. 1.

²³ Там само. Арк. 2.

²⁴ Там само. Арк. 24.

²⁵ Там само. Спр. 210. Арк. 32.

²⁶ Там само. Спр. 223. Арк. 9.

²⁷ Там само. Спр. 355. Арк. 30.

²⁸ Там само. Спр. 467. Арк. 3.

го конфлікту, наприклад, від тифу померли більше людей, ніж від самих бойових дій) [12, С. 408].

Важкі реалії воєнного та повоєнного часу змушували жінок шукати й відповідні способи виживання. У Центральному державному історичному архіві України у Львові виявляємо чимало клопотань жінок до Львівської греко-католицької митрополичої консисторії про припинення попереднього шлюбу (укладеного напередодні війни) та про надання права на створення нової сім'ї. Клопотаннями про визнання зниклих чоловіків померлими позивачки прагнули по-новому влаштувати особисте життя, економічно вижити, виправити своє становище в очах села, сільського священника. До слова, вплив громади та церкви був великим, особливо у сільському галицькому соціумі. Важко заперечити й те, що під час створення нового шлюбу одночасно з практичними міркуваннями діяли й емоційні. Такою, зокрема, була ситуація в Анни Будз із с. Кальне Сколівського повіту. В 1925 р. вона просила дозвіл на повторний шлюб із чоловіком, «при котрім яко мужу могла би виховати свої діти з першого шлюбу і забезпечити бит свій і дітей»²⁹. За твердженням жінки, її чоловік помер на війні в 1919 р. (йшлося про українсько-польську війну). Священник сільської парафії о. Дмитро Йосифович констатував, що «нагода їй лучалася, бо єсть ще середньолітня на 39 році життя — і треба тут одверто сказати — горячопристрасна, дуже наперлася досягти шлюбу»³⁰. І неспроста, позаяк минуло 11 років після зникнення її чоловіка. Аж 1930 р. суд визнав Михайла Будза за померлого й таки дозволив Анні повінчатися з іншим селянином³¹.

Хоча Перша світова кардинально змінила функціональні обов'язки сільської жінки, яка за відсутності чоловіка мусила виконувати його роботу (орати землю, сіяти збіжжя, косити сіно, молотити снопи, рубати дрова) [5, С. 155], проте більшість жінок у селі не могли «дати собі раду». Тому в період війни головною мотивацією для вдовиць щодо створення нової родини стали економічні чинники. І хоча жінка (за звичаєвим правом) мала й могла самостійно розпоряджатися своїм майном («віном», яке отримувала від власних батьків), а в разі смерті чоловіка — і його [13, С. 112], усе ж без фізичної присутності та захисту чоловіка вона залишалася вразливою. Лише створивши нову сім'ю, господиня могла вберегти своє «господарство», належно обробити поле, доглянути худобу тощо. Потрібно було вижити, щоб прогодувати себе, дітей, старих батьків. Звісно, про почуття й романтику в такому випадку вже не йшлося: «Самітня вдова із маленькою дитиною потребує когось до провадження господарки»³²; «Маю середнє господарство, на котрім нема кому робити, бо старий батько слабкий, тому мушу йти другий раз замуж»³³. Жінка, чоловік якої зник на війні 1914 р., лише

²⁹ Там само. Спр. 302. Арк. 16.

³⁰ Там само. Арк. 25.

³¹ Там само. Арк. 38.

³² Там само. Спр. 467. Арк. 1.

³³ Там само. Арк. 14.

через 10 років подала до суду і просила дати дозвіл на повторний шлюб з удівцем, позаяк «бідую сама, потребує господаря, опікуна дитини, а Іван не може обійтися без газдині в хаті між дітьми»³⁴. З подібним проханням про те, що «господарство потребує догляду муштини, бо одинока на обістю старенька мама погибшого мужа єсть уже немічна на силах»³⁵, 1924 р. до суду зверталася жінка, котра останній лист від чоловіка отримала 8 років тому. В іншій справі за 1925 р. ішлося про клопотання мешканки с. Перегінське Станіславського воєводства, чоловік якої зник ще 10 років тому, другий раз повинчатися, оскільки «господарка зовсім нищиться»³⁶, а вона «яко зарібниця денна не годна заробити стільки щоби прожити, а трапляєся нагода вийти заміж»³⁷. Важким було життя по війні й для Марії Селецької з с. Ясниська Яворівського повіту, адже її чоловік «не вернув з австрійської війни і нема ніякої вістки. Остала[ся] сама з шестеро дітьми і не можу ніяк без помочи мужчини провадити господарства»³⁸.

Економічними прагматичними мотивами (зокрема збереженням майна в межах однієї родини) керувалося сільське суспільство, толеруючи, а по суті, змушуючи жінку, чоловік якої загинув на війні, ставати дружиною його брата. Такі практики, до слова, були поширеними і звичними, легітимізованими українською традицією не лише на початку ХХ ст., а й упродовж ХІХ ст. Війна та її економічні наслідки ще більше їх увиразнили: «З чоловіком прожили лише три тижні і він пішов на польсько-українську війну і нема жодної вістки вже 5 років»³⁹. Суд упродовж 4 років не визнавав чоловіка померлим. Лише 1928 р. жінка, яка «мешкає разом під одним дахом з матерев і братом покійного, допустилися гріха — мають дитину», отримала можливість законно повинчатися⁴⁰. Марія Брецько в 1928 р. просила суд визнати її чоловіка померлим, «щоби могла вийти вдруге заміж за його брата Василя, з котрим жие без вінчання вже більш як 10 літ»⁴¹. Іноді жінка, яка була примушена до шлюбу з братом покійного чоловіка, після війни наважувалася подати клопотання у суд з проханням визнати шлюб недійсним, мовляв, «я ще не стара, та й все ще маю надію, що може би вийшла заміж за іншого»⁴² — очевидно, за того, кого по-справжньому любила. Траплялися випадки, коли жінка без її волі ставала дружиною для чоловіка покійної сестри, оскільки він як «бездітний вдовець, удідичив (успадкував — *Н. В.*) по смерті жени цілу реальність, бажав би щоби та реальність не дісталася в чужі руки, тому хоче женитися з сестрою померлої жінки»⁴³.

³⁴ Там само. Арк. 17.

³⁵ Там само. Спр. 468. Арк. 14.

³⁶ Там само. Спр. 519. Арк. 10.

³⁷ Там само. Арк. 43.

³⁸ Там само. Спр. 184. Арк. 25.

³⁹ Там само. Спр. 451. Арк. 6.

⁴⁰ Там само. Арк. 26.

⁴¹ Там само. Спр. 603. Арк. 4.

⁴² Там само. Спр. 223. Арк. 23.

⁴³ Там само. Спр. 375. Арк. 24.

Судові справи з визнання чоловіка померлим іноді тривали роками чи навіть десятиліттями. Це призводило до невизначеності, емоційної виснаженості жінки та до поширення в повоєнні роки шлюбів «на віру». Випадків, коли чоловік зникав безвісти в російському полоні, а жінка заради ведення господарства та утримання дітей мешкала роками без офіційної реєстрації шлюбу з іншим чоловіком і навіть народжувала від нього, було дуже багато.

До слова, шлюби «на віру» існували здавна. Ще в XIX ст. українці Карпат виправдовували їх відсутністю грошей на весілля та вінчання [14, С. 175]. Вони вважалися аморальним учинком. Коли ж через «дике» співжиття народжувалася дитина, то громада навіть призначала грошовий штраф — так зване «бикове» («з розпусти») [15, С. 191]. Але якщо у традиційному суспільстві такі шлюби мотивувалися уникненням витрат на весілля чи відсутністю благословення від батьків, то вже в період війни та повоєнний час їх поширення пояснюється неможливістю подолати канонічні перешкоди для легалізації шлюбу між родичами або коли суд довго не визнавав першого чоловіка померлим. Водночас економічні умови зазвичай змушували жити спільно.

Однією з причин довгого розгляду судових справ та невизнання чоловіка померлим була ймовірність його повернення після багаторічного полону. Про випадок, який трапився у с. Могильниця Тереховлянського повіту на Тернопільщині (нині с. Нова Могильниця Тернопільського р-ну), йдеться в архівній справі: «Чоловік (Григорій Матвій — *Н. В.*) вернувся з полону, але жінка вже мала другого чоловіка (Івана Новицького — *Н. В.*), і не хоче жити з ним. Другий чоловік, оженившись, вимусив її, щоб она заїнтабулювала (записала — *Н. В.*) на него половину хати з городом. Коли повернув перший, другий не відійшов до свого дому, бо вложив велику суму грошей в будову. Священник порадив, щоб перший чоловік Григорій підписав угоду з другим Іваном, на підставі котрої звернув би всі его грошеві вклади. Іван, вдоволений вислідом угоди, задумав оженитися з иншою, та жодна за него не хотіла вийти через те, що в тій справі не оказався чоловіком чести. І Анна нігде не може показатися між людьми, бо всі її цураються»⁴⁴. Зрештою, за канонічними вимогами, жінка змушена була повернутися до законного першого чоловіка. Справа скінчилася тим, що «супруги Анна і Григорій поєдналися і живуть разом в згоді і в любові як колись перед війною»⁴⁵.

Попри те, що галицьке суспільство було дуже консервативним і традиційним, усе ж можемо стверджувати, що сільські жінки стали після війни сміливішими, ініціативнішими, принаймні у сфері сімейно-родинних стосунків. Показовим у цьому контексті був вплив львівської періодики міжвоєнного часу, в якій автори пропагували ідеї жіночого звільнення, емансипації, формування « нової » української сільської жінки, здатної адекватно реагувати на виклики епохи, зробити « революцію » у своєму житті, відкинути старі етикетні норми консервативного середовища [6, С. 30]. Під час війни традиційний спосіб життя і страх

⁴⁴ Там само. Спр. 316. Арк. 7—8.

⁴⁵ Там само. Арк. 9.

вийти за його межі (наприклад, шукати заробітки в місті) для жінки-селянки не порушувався навіть бойовими діями. Життя під обстрілами, невпевненість у завтрашньому дні викликали емоційну байдужість: «Так всьо остогидло що я вже про нічого не дбаю, а як кулі свищут, то і я з ними свищу» [1, С. 153]. Часто жінка пояснювала свою нерішучість тим, що це був час війни, голоду, й буцімто ніхто в містах не наймав хатніх працівниць [12, С. 416]. Однак уже після війни жінки прагнули змін — передусім у сімейному житті. Так, часто через десятиліття чи більше після укладення шлюбу жінка добивалася його скасування, наприклад, через те, що її до цього одруження примусили. Багато хто наважувався відкрито відстоювати своє право на інше життя, тож вирішували жити окремо від чоловіків, яких не кохали, повернутися до батьківської оселі, йти до іншого чоловіка, залишити село, їхати на заробітки в місто тощо: «Жінка пожила два тижні з чоловіком і потім вернулася до хати батьків»⁴⁶; «Она втікла на службу до Львова, а вислуживши рік, виїхала до Америки і вийшла там заміж»⁴⁷; «Она щонайгірше полишила моє господарство і поїхала до родичів своїх»⁴⁸; Катерина була примушена до шлюбу батьками, тому «по двох неділях утікла з дому до Львова на службу»⁴⁹. Одна жінка терпіла волю матері та чоловіка більше як рік, перш ніж почала мандрувати поміж селами, де наймалася на тимчасові роботи. Ще інша залишила свого чоловіка через 4 міс. після одруження, продала все своє майно, пішки пройшла з Волині до Львова, де 2 роки працювала служницею [12, С. 417].

Насправді втеча в місто на заробітки, аби тільки не одружуватися проти своєї волі чи не продовжувати жити з нелюбом, часто-густо була не дуже привабливою альтернативою та не давала жодних гарантій безпеки для самої жінки. Вона могла зазнати насилля та бути зґвалтованою, наприклад, господарем дому, де служила. Що більше, у судових справах про зґвалтування дружини обвинувачених захищали своїх чоловіків, а не постраждалих служниць-селянок. Так, у справі проти 25-річного Олекси Строцького, якого підозрювали у зґвалтуванні його 15-літньої служниці Марисі Рисаківни, дружина Олекси звинувачувала саме дівчину в її нібито розбещеності. В іншій справі позивачка, а в минулому служниця родини, вимагала у суді покрити кошти на утримання народженої внаслідок зґвалтування дитини. Однак на судовому процесі лікар-гінеколог уважав слушним зазначити, що враховуючи її молодий вік (20 років) і тілобудову «була вона в стані в разі нападу на її цноту одному чоловіку чинити ефективний опір і оборонятися сильніше, не допустивши статевого акту проти її волі». Загалом у середовищі еліти був поширений образ служниці як дівчини з села, для якої сексуальні стосунки з чоловіками дому, де вона працює, прийнятні [16]. Проте для самих дівчат зґвалтування та народження позашлюбної дитини ставали тавром, тягарем, спричиняли осуд сільської громади та унеможливляли створення власної сім'ї. Одна жінка, вже в дорослому віці, згадувала, що бідною сиротою

⁴⁶ Там само. Спр. 394. Арк. 9.

⁴⁷ Там само. Спр. 261. Арк. 8.

⁴⁸ Там само. Спр. 406. Арк. 10.

⁴⁹ Там само. Спр. 360. Арк. 2.

«удалась до Львова на службу. По двох роках вернула домів, але знеславлена, через що не могла вийти заміж»⁵⁰.

У міжвоєнній пресі церковно-релігійного характеру на проблемі розпусти сільських дівчат у містах акцентували священники — автори статей. Один із них у газеті «Нива» за 1937 р. переймався тим, що «із молоддю у містах діються страховиті речі. Сільські дівчата ідуть на службу по домах і знаходять якогось Яська чи Франка, тягнуть його до свого села і тоді починається дійсне пекло. Але найгірше — це розпуста, народження купи позашлюбних дітей, хвороби, самогубства» [17, С. 354].

Швидкі зміни суспільного життя, соціальна невизначеність, економічна нестабільність, російська окупація під час Першої світової війни, асиміляційні заходи польської влади в повоєнні роки мали би спричинити зміни у традиційних цінностях. Проте для галицької сільської жінки ці зміни не були такими швидкими й радикальними, як, скажімо, для жінки в місті чи, тим паче, для західноєвропейської жінки. Для більшості селянок основними пріоритетами залишалися економічна стабільність, фізична безпека, опікування домашнім господарством, догляд за дітьми, хворими літніми батьками тощо. Проблемами супроводжувалася повоєнна адаптація жінок. Їхні життєві стратегії у шлюбно-сімейній сфері були індивідуальними, позаяк зводилися до таких варіантів: відновити стосунки у сім'ї після повернення чоловіка з фронту чи з полону; ініціювати розлучення з чоловіком-нелюбом (шлюб під примусом батьків); укласти повторний шлюб або, у випадку неможливості, подолати канонічні перешкоди жити з новим чоловіком «на віру»; втекти на роботу в місто; добровільно чи примусово стати коханкою російського військовика та виїхати з ним до Росії. Вибір тієї чи іншої стратегії, мабуть, більше залежав від зовнішніх чинників — пліток, впливу та осуду громади, авторитету священника, підтримки / невідтримки своєї родини. Про емоції жінки на тлі шоку від війни, втрати чоловіка, насилля з боку окупантів тощо мало хто думав.

Зважаючи на мобілізацію галичан до австро-угорської армії (під час Першої світової), пізніше до УГА (в роки польсько-української війни), а також активну еміграцію до Канади, США тощо, яка була характерною для галицького сільського населення ще в довоєнний період та продовжилася по війні, можемо стверджувати, що описані нами зміни, які відбулися у шлюбно-сімейній сфері, для галицького жіноцтва були не поодинокими епізодами. Радше навпаки — вони ставали закономірністю, щораз більше впливаючи на щоденне та сімейне життя.

Для сільської жінки Галичини Перша світова війна була шоком, який водночас дав можливість переступити через патріархальні заборони та поступово відійти від обмежень традиційних норм селянського середовища: вона веде господарство, виконує важку «чоловічу» роботу, отримує можливість самостійно розпоряджатися сімейним бюджетом, здобуває більше прав у родинних стосунках тощо. Проте мине ще не одне десятиліття, поки жінка заявить на повний голос про особисті почуття, переживання, власну самореалізацію та якість життя.

⁵⁰ Там само. Спр. 574. Арк. 15.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Baidak, M. Viina yak vyklyk i mozhlyvist: ukrainky v roky Pershoi svitovoi viiny. Lviv, 2021 [in Ukrainian].
[Байдак М. Війна як виклик і можливість: українки в роки Першої світової війни. Львів, 2021. 320 с.].
2. Bezruk, O. Blahodiina diialnist ukrainskoho zhinotstva u roky Pershoi svitovoi viiny ta pisliavoiennnyi period. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii*. Seriiia "Humanitarni nauky". 2011. 10: 271-278 [in Ukrainian].
[Бежук О. Благодійна діяльність українського жіноцтва у роки Першої світової війни та післявоєнний період. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія «Гуманітарні науки». 2011. Вип. 10. С. 271—278].
3. Diadiuk, M. Ukrainskyi zhinochyi rukh u mizhvoiennii Halychyni: mizh hendernoiu identychnistiu ta natsionalnoi zaanahzhovanistiu. Lviv, 2011 [in Ukrainian].
[Дядюк М. Український жіночий рух у міжвоєнній Галичині: між гендерною ідентичністю та національною заангажованістю. Львів, 2011. 368 с.].
4. Kos, A. Heroinia Ukrainy Olena Stepaniv. Lviv, 2005 [in Ukrainian].
[Кос А. Героїня України Олена Степанів. Львів, 2005. 32 с.].
5. Pavlyshyn, O. Emansypatsiia zhinky-selianky v roky Pershoi svitovoi viiny: "Babska revoliutsiia" 1918 r. u Skhidnii Halychyni. *Ukraina moderna*. 2016. 23: (Persha svitova: ukrainska perspektyva): 152-170 [in Ukrainian].
[Павлишин О. Емансипація жінки-селянки в роки Першої світової війни: «Бабська революція» 1918 р. у Східній Галичині. *Україна модерна*. 2016. Вип. 23: Перша світова: українська перспектива. С. 152—170].
6. Holyk, R. Mizh emansypatsiiei u narodnoi tradytsiiei: zhinka, stereotypy ta povsiakdenne zhyttia na storinkakh lvivskoi periodyky 20—30 rr. XX st. *Narodoznavchi zoshyty*. 2014. 1 (115): 29-37 [in Ukrainian].
[Голик Р. Між емансипацією й народною традицією: жінка, стереотипи та повсякденне життя на сторінках львівської періодики 20—30 рр. XX ст. *Народознавчі зошити*. 2014. № 1 (115). С. 29—37].
7. Khoma, V. Prostytutsiia yak sposib vyzyhivannia u roky Pershoi svitovoi viiny na pryfrontovii terytorii Skhidnoho frontu. *Naukovyi i kulturno-prosvitnii kraieznachnyi chasopys "Halychyna"*. 2023. 36: 203-210 [in Ukrainian].
[Хома В. Проституція як спосіб виживання у роки Першої світової війни на прифронтовій території Східного фронту. *Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис «Галичина»*. 2023. 36. 203—210].
8. Halko, O. Tradytsii ukladennia shliubu boikiv Karpat (kinets XIX — persha polovyna XX stolittia). *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 2001. 10: 40-44 [in Ukrainian].
[Галько О. Традиції укладення шлюбу бойків Карпат (кінець XIX — перша половина XX століття). *Етнічна історія народів Європи*. 2001. Вип. 10. С. 40—44].
9. Semenchuk, P. Starhorod: Deshcho z osobystykh spohadiv. *Nadbuzhanshchyna: Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhiivshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia: Istorychno-metuarnyi zbirnyk*. T. 3. New York; Paris; Sydney; Toronto, 1994: 335-338 [in Ukrainian].
[Семенчук П. Старгород: Деяко з особистих спогадів. *Надбужаничина: Сокальщина, Белзщина, Радехівщина, Камінецьчина, Холмищина і Підляшшя: Історично-мемуарний збірник*. Т. 3. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1994. С. 335—338].
10. Romaniv, S. Revoliutsiina Sokalshchyna v moikh spohadakh. *Nadbuzhanshchyna. Sokalshchyna, Belzchyna, Radekhiivshchyna, Kaminechchyna, Kholmshchyna i Pidliashshia:*

- istorychno-memuarnyi zbirnyk*. T. 2. New York; Paris; Sydney; Toronto, 1989: 108-124 [in Ukrainian].
[Романів С. Революційна Сокальщина в моїх спогадах. *Надбужаничина. Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Камінецьчина, Холмищина і Підляшшя: історично-мемуарний збірник*. Т. 2. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1989. С. 108—124].
11. Kacharaba, S. Emihratsiia z Zakhidnoi Ukrainy (1919—1939). Lviv, 2003 [in Ukrainian].
[Качараба С. Еміграція з Західної України (1919—1939). Львів, 2003. 416 с.].
 12. Svyrypa, F. Henderni stosunky, selianski priorytety ta moralni tsinnosti v ukrainskomu seli v Skhidnii Halychyni, 1900—1944 rr. *Narodoznavchi zoshyty*. 2010. 3-4: 407-417 [in Ukrainian].
[Свиріпа Ф. Гендерні стосунки, селянські пріоритети та моральні цінності в українському селі в Східній Галичині, 1900—1944 рр. *Народознавчі зошити*. 2010. № 3-4. С. 407—417].
 13. Rudyi, N. Instytut opiky i pikluvannia v Ukraini: istoryko-pravove doslidzhennia. Lviv, 2012 [in Ukrainian].
[Рудий Н. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження. Львів, 2012. 217 с.].
 14. Horyn, H. Hromadskyi pobut silskoho naselennia Ukrainskykh Karpat (XIX — 30-ti roky XX st.). Kyiv, 1993 [in Ukrainian].
[Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX — 30-ті роки XX ст.). Київ, 1993. 199 с.].
 15. Hoshko, Yu. Zvychaieve pravo naselennia Ukrainskykh Karpat ta Prykarpattia XIV—XIX st. Lviv, 1999 [in Ukrainian].
[Гошко Ю. Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV—XIX ст. Львів, 1999. 336 с.].
 16. Cherchovych, I. Podruzni zrazy v halytskykh simiakh kintsia XIX — pochatku XX st. 14.12.2015. *Ukraina moderna*. URL: <https://uamoderna.com/md/cherchovych-galicia-adultery/> [in Ukrainian].
[Черчович І. Подружні зради в галицьких сім'ях кінця XIX — початку XX ст. 14.12.2015. *Україна модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/cherchovych-galicia-adultery/> (дата звернення: 10.09.2021)].
 17. Kvit, O. Riatsuimo silskykh divchat u misti. *Nyva: Tserkovno-suspilnyi chasopys*. 1937. 9-10: 353-365 [in Ukrainian].
[Квіт О. Рятуймо сільських дівчат у місті. *Нива: Церковно-супільний часопис*. 1937. Ч. 9-10. С. 353—365].

Надійшла / Received 10.06.2024

Nadiia VOITOVYCH

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Acting Head at the Department of History of Ukraine and Economic Theory,
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine
and Biotechnologies of Lviv (Lviv, Ukraine)

wojtovych@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6313-9585>

THE STATUS OF A RURAL WOMAN IN HALYCHYNA DURING THE WORLD WAR I (BASED ON THE ANALYSIS OF THE MARRIAGE AND FAMILY SPHERE)

The purpose is to investigate, based on archival sources, the status, actions, life strategies, and value orientations of rural women of Halychyna during the World War I — to find out the changes they experienced in their everyday and family life under the influence of war events. **The research methodology** is based on the principle of historicism, as well as on general scientific and special scientific methods, primarily comparative-historical one. For the most part, the archival files of the foundation of the Lviv Greek-Catholic Metropolitan Consistory, as well as modern scientific literature and periodicals, were analyzed. **The scientific novelty** lies in the fact that for the first time in Ukrainian historical science, the author analyzes the status and daily life strategies and ways of survival of Ukrainian rural women of Halychyna during the World War I through the prism of marriage and family relations analysis. The obtained scientific results can be used for research in the field of marital and family relations. **Conclusions.** Rapid changes in social life, social uncertainty, economic instability, Russian occupation during the war, and assimilation of Polish power in the postwar years had led to changes in traditional values. However, these changes were not quick and radical for a rural woman. For the majority of peasant women, the main priorities, such as economic stability, physical security, housekeeping, care for children and sick elderly parents, etc., remained the same. The issue of the post-war adaptation of women is problematic. Their life strategies in the marriage and family sphere were individual, as they came down to the following options: to restore family relationships after the husband returned from the frontline or captivity; to initiate a divorce from her husband whom they did not love (because they got married under the pressure of their parents); to remarry or, in the case of inability to overcome canonical obstacles, to cohabit with a new husband; escape to work in the city; voluntarily or forcibly become the lover of a Russian soldier and leave with him to Russia. The choice of one or another strategy probably depended more on external factors, including endless gossip, influence and condemnation of the community, the authority of the priest, and (lack of) support from one's family. Few people thought about a woman's emotions against the background of the shock of the war, the loss of the husband, and the violence of the occupiers. More than one decade would pass until a woman could speak out loud about her personal feelings, experiences, self-fulfillment, and quality of life.

Keywords: *rural woman, Halychyna, World War I, marriage, family.*